

The Link Between Population Migration and the Role of Economic Sectors in Iranian Provinces

Saeid Nasire Zare¹, Vahid Riahi^{2✉}, Fatemeh Pouyakhah³

1. Ph. D Student of Geography and Rural Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran

Email: Std_Nasire_Saeid@khu.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Geography and Rural Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran

✉ E-mail: Riahi@khu.ac.ir

3. Ph. D Student of Geography and Rural Planning, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Email: F.pouyakhah@gmail.com

How to Cite: Nasire Zare, S; Riahi, V; Pouyakhah, F. (2026). The Link Between Population Migration and the Role of Economic Sectors in Iranian Provinces. *Geography and Development*, 24 (84), 175-196.

DOI: <http://dx.doi.org/10.22111/GDIJ.2025.52406.3748>

Received:

13 July 2025

Received in revised form:

18 October 2025

Accepted:

21 October 2025

Published online:

25 September 2026

ABSTRACT

Population migration plays a decisive role in economic development and transformation. In situations where regions with high capacities in economic sectors face a continuous population decline, they will gradually lose their economic roles and advantages. In contrast, a high concentration of migration in any region will weaken infrastructure and put pressure on water resources and the environment. The research was quantitative and applied research. Population migration information was also conducted in the form of a two-by-two paired matrix in Gephi. ArcGIS and SPSS were also used for spatial and statistical analyses. The research findings show that the central provinces in our country, especially the provinces of Tehran, Alborz, Isfahan, and Khorasan Razavi, are the most important centers of population migration. The relationship between the centrality of population input and economic growth in the activities of the financial services, business, and public services sectors is positive and significant. These economic sectors have the greatest impact on shaping population flows. In contrast, economic activities related to agriculture, industry, and mining have a negative impact on the population migration process. In the continuation and effectiveness of these effects, it is possible to change or weaken the economic role of the provinces of our country from the agricultural, industrial, and mining sectors to the service sectors. This can affect the capabilities and capacities of these regions. Therefore, designing coherent spatial policies requires understanding the two-way links and strengthening the development infrastructure in the provinces of our country.

Keywords:

Population,
Immigration,
Economic Growth,
Economic Role.

© the Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

1. Introduction

The phenomenon of immigration as one of the complex and multi -faceted issues of demographic, social and economic has received serious attention in recent years at national and global level. Contrary to the past when migration was carried out on a limited scale, today's widespread population displacement has significant consequences on the origin and destination areas. Internal migration in Iran, while changing the spatial distribution of the population, has also affected the economic structure of the provinces and has led to the creation of geographical clusters of growth and stagnation. These currents in many cases lead to the focus of facilities in some areas and deprivation in other areas. In such a context, changing economic roles in different regions, especially as a result of declining or increasing population, is important. Accordingly, the main purpose of this study is to investigate the relationship between population migration and economic role -playing. The central question of the article is whether the movement of population can weaken or strengthen economic roles in the provinces, and what is the consequence of these dynamics for regional balance and development planning. Answering this question can help policymakers manage resource and reduce spatial inequality.

2. Materials and Methods

The research, with a quantitative approach and in the form of an applied study, examines the relationship between inter-Islamic migration and the economic role of the provinces in Iran. Economic data are extracted from the central bank's regional accounts over a period of 1 to 2 and are calculated based on the added value of economic activities separately and based on the actual per capita population. These data have been used in the form of three components of data, output and intermediary consumption, and after adjustment with the provincial price index, they have been used to estimate regional economic growth. Immigration data have also been collected through the formation of a couple matrix for a similar period and analyzed using input and output center indicators within the framework of network analysis in Gephi software. ArcGIS and SPSS software has also been used for spatial and supplement analytics. The use of this integrated approach has enabled multidimensional analysis of the impact of immigration patterns on the economic developments of the provinces from a spatial and network perspective.

3. Results and Discussion

Analysis of economic and demographic developments in our provinces shows that the dynamics of domestic migration has been one of the factors contributing to the economic role of different regions. The results show that the patterns of the province's economic roles have been changed from focusing on agriculture and industry to financial, public and business services; A change that is directly connected with the movement of population and the focus of human resources in urban centers. In this regard, sectors such as agriculture and mining, which played an economic role in Ardebil, Kerman and Zanjan provinces, have gradually weakened and replaced the service. The internal migration network, using the input and output center indicators, shows that provinces such as Tehran, Isfahan, Khorasan Razavi and Alborz as immigrant poles play a more prominent role in service activities. Statistical analysis also suggests that the high centrality of the population's input is positive and significant with the growth of value added in the financial and public services sectors, while the relationship is negative in agriculture and mining. The edited regression model also shows that the economic variables are capable of explaining the migration pattern 84 %. The findings suggest that immigration is not only a response to spatial inequalities and job opportunities, but also an important driver of changing the economic role of the provinces to the service-oriented economy.

4. Conclusion

The findings of this study show that internal migration in Iran plays a decisive role in redefining the economic role of the provinces. The focus of immigration currents, especially towards metropolises such as Tehran, Isfahan and Khorasan Razavi, has been associated with the strengthening of the financial, public and business services sector in these areas, and in the contrary, agricultural and mining-based provinces have weakened the economic role and dynamic reduction. The negative relationship between migration and the share of manufacturing activities indicates the inefficiency of traditional economic structures in the competition to attract population. The pattern emphasizes that immigration is not only a consequence of spatial inequality, but also its intensification and the main driver of change in the economic structure of geographical spaces. The design of coherent spatial policies requires understanding this mutual bond and strengthening development infrastructure in the immigrant areas.

Keywords: Population, Immigration, Economic Growth, Economic Role.

5. References

- Aghayari Hir, M., & Hakimi, H. (2017). Network analysis of interprovincial migrations in Iran (2006- 2011). *Journal of Applied Research in Geographical Sciences*, 17(45): 185-206.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22287736.1396.17.45.8.6>.
- Alesina, A., & Tabellini, M. (2024). The political effects of immigration: Culture or economics? *Journal of Economic Literature*, 62(1), 5-46.
<https://doi.org/doi: 10.1257/jel.20221643>.
- Arbona, C., Olvera, N., Rodriguez, N., Hagan, J., Linares, A., & Wiesner, M. (2010). Acculturative stress among documented and undocumented Latino immigrants in the United States. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 32(3), 362-384.
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0739986310373210>.
- Asgari-Nadoshan, A., Lashkari, E., & Faramarzian, S. (2017). The relationship between development indicators and immigration in cities in Iran. *Journal of Social Analysis of Order and Inequality*, 8(1), 127-152.
https://jsao.sbu.ac.ir/article_99237.html.
- Bell, M., Bernard, A., Charles-Edwards, E., & Zhu, Y. (2020). *Internal migration in the countries of Asia*. Springer.
<link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-44010-7.pdf>.
- Bircan, T., Purkayastha, D., Ahmad-Yar, A. W., Lotter, K., Iakono, C. Dello, Göler, D., Stanek, M., & Yilmaz, S. (2020). Review of Migration Theories and the Quality and Compatibility of Migration data on the National and International Level. 1-104.
<https://www.researchgate.net/profile/Giacomo-Solano/publication/343398789>.
- Blaauw, D., Pretorius, A., & Schenck, R. (2016). Day labourers and the role of foreign migrants: For better or for worse. *Econ 3x3*, 1-6.
https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/51906802/Econ_3x3_Blaauw_et_al_2016_Day_labourers.
- Borjas, G. J. (2019). Immigration and economic growth. 1-51.
<https://doi.org/DOI 10.3386/w25836>.
- Boyle, P., Halfacree, K., & Robinson, V. (2014). *Exploring contemporary migration*. Routledge.
<https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9781315843100>.
- Charney, A. H. (1993). Migration and the public sector: a survey. *Regional Studies*, 27(4), 313-326.
<https://doi.org/https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00343409312331347585>.
- De Haas, H. (2010). Migration and development: A theoretical perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227-264.
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>.
- De Haas, H. (2009). International migration and regional development in Morocco: A review. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(10), 1571-1593.
<https://doi.org/https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691830903165808>.
- De Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2019). *The age of migration: International population movements in the modern world*. Bloomsbury Publishing.
<https://www.researchgate.net/profile/Gabriella-Thomazy/publication/357053471>.
- De Jong, G. F. (2000). Expectations, gender, and norms in migration decision-making. *Population Studies*, 54(3), 307-319.
<https://doi.org/https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/713779089>.
- De Jong, G. F., & Gardner, R. W. (2013). *Migration decision making: multidisciplinary approaches to microlevel studies in developed and developing countries*. Elsevier.
 ISBN 0-08-026305-4
- Fakhraei, S., & Abdi, M. (2011). Investigating factors affecting rural migration to Miandoab city in 2010. *Sociological Studies*, 4(13), 33-46.
<https://sanad.iau.ir/Journal/jss/Article/957671>.
- Fujita, M., Krugman, P. R., & Venables, A. (2001). *The spatial economy: Cities, regions, and international trade*. MIT press.
 ISBN 0-262-56147-6
- Ghasemi-Ardhahi, A., Mahmoudian, H., & Nobakht, R. (2017). Analysis of the causes of internal migration in Iran in the 2006 and 2011 censuses. *Journal of Social Studies and Research in Iran*, 6(3), 372-390.
<https://doi.org/10.22059/jisr.2017.141758.317>.
- Guarnaccia, P. J., & Lopez, S. (1998). The mental health and adjustment of immigrant and refugee children. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 7(3), 537-553.
[https://www.childpsych.theclinics.com/article/S1056-4993\(18\)30228-1/abstract](https://www.childpsych.theclinics.com/article/S1056-4993(18)30228-1/abstract).

- Haug, S. (2008). Migration networks and migration decision-making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 585-605.
<https://doi.org/https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691830801961605>.
- Hosseini, G. (2022). Analysis of interprovincial migrations in Iran during the period 2006-2016. *Journal of Demographic Studies*, 8(2), 185-228.
<https://doi.org/10.22034/jips.2024.481462.1243>.
- Kerr, S. P., & Kerr, W. R. (2011). Economic impacts of immigration: A survey. 1-48.
<https://doi.org/DOI 10.3386/w16736>.
- King, R. (2013). Theories and typologies of migration: An overview and a primer.
<https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1901265>.
- Leidy, M. S., Guerra, N. G., & Toro, R. I. (2010). Positive parenting, family cohesion, and child social competence among immigrant Latino families. *Journal of Family Psychology*, 24(3), 252.
<https://psycnet.apa.org/fulltext/2010-11932-004.html>.
- Lo, C. P., & Yeung, A. K. W. (2006). Concepts and Techniques of Geographic Information Systems (Ph Series in Geographic Information Science). Prentice-Hall, Inc.
<https://doi.org/https://dl.acm.org/doi/abs/10.5555/1199499>.
- Longhi, S., Nijkamp, P., & Poot, J. (2009). Regional economic impacts of immigration: a review. 1-46.
<https://doi.org/https://hdl.handle.net/10419/87017>.
- Mahmoudian, H., & Moshfegh, M. (2008). Study of changes in the spatial structure of interregional migrations in Iran during the period 1976-2006. *Journal of the Iranian Demographic Society*, 3(6), 89-117.
https://www.jpaiassoc.ir/article_722601.html.
- Nasire Zare, S., Riahi, V. (2022). Spatial Zonation of the Deprivation Index (Urban-Rural) in the Country's Provinces. *Geographical Engineering of Land Journal*, 6(2), 247-259.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25381490.1401.6.12.6.5>.
- Nasehi, M. (2013). Study of the impact of migration on the change and evolution of cultural and political values of immigrants: Case study of Tehran City. Master's thesis, Allameh Tabatabaei University, Faculty of Law and Political Science.
- Sadeghi, R. (2022). Unemployment, unequal regional development and spatial patterns of internal migration in Iran. *Journal of Research on Deviations and Social Issues*, 3(2), 41-65.
<https://risi.ihss.ac.ir/Article/38107>.
- Sadeghi, R., & Shokriani, M. (2016). Analysis of spatial fluctuations of the impact of development on internal inter-county migration in Iran. *Journal of Local Development (Rural-Urban)*, 8(2), 245-270.
<https://doi.org/10.22059/jrd.2016.63067>.
- Simpson, N. B. (2022). Demographic and economic determinants of migration. *IZA World of Labor*, 1-11.
<https://doi.org/http://dx.doi.org/10.15185/izawol.373.v2>.
- Sriskandarajah, D. (2005). Migration and Development Options for managing mutual impacts. *World*, 75(81.5), 98-99.
<https://www.iom.int/resources/migration-and-development-dhananjayan-sriskandarajah>.
- Sugden, F., Nigussie, L., Debevec, L., & Nijbroek, R. (2022). Migration, environmental change and agrarian transition in upland regions: Learning from Ethiopia, Kenya and Nepal. *The Journal of Peasant Studies*, 49(5), 1101-1131.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1080/03066150.2021.1894552>.
- Sunge, R., & Mudzingiri, C. (2023). A systematic literature review on migration and remittances in mountainous regions: key takeaways for phuthaditjhaba, free state, South Africa. *Sustainability*, 15(19), 14621.
<https://doi.org/https://doi.org/10.3390/su151914621>.
- Valigholizadeh, A. (2019). Explaining the geopolitical role of migration in Iran. *Journal of Geography and Development*, 17(56), 159-180.
<https://doi.org/10.22111/gdij.2019.4901>.
- Vidal, E. M., & Laczko, F. (2022). Migration and the SDGs: Measuring Progress: an Edited Volume. International Organization for Migration.
- Wasserman, S., & Faust, K. (1994). Social network analysis: Methods and applications. ISBN 0-251-38707-8.
- Zanjani, H. (2001). Migration. Tehran: Samt Publications.
- Zebedee, C. B., Simpson, N., & Zavodny, M. (2020). The economics of immigration. Routledge.
<https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9781003003236>.

پیوند مهاجرت جمعیت و نقش یابی بخش های اقتصادی در استان های ایران

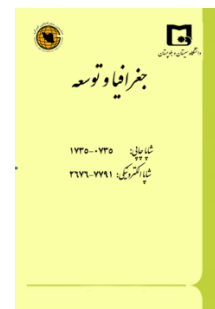
سعید نصیری زارع^۱، دکتر وحید ریاحی^{۲*}، فاطمه پویاخواه^۳

مقاله پژوهشی

چکیده

جریان های مهاجرت جمعیت، نقش تعیین کننده ای در توسعه و تحولات اقتصادی ایفا می کنند. در شرایطی که مناطق با وجود ظرفیت های بالا در بخش های اقتصادی، با روند مداوم کاهش جمعیت مواجه شوند، به تدریج نقش ها و مزیت های اقتصادی خود را از دست خواهند داد. در مقابل، تمرکز بالایی از مهاجرت در هر منطقه ای، موجب تضعیف زیرساخت ها و فشار بر منابع آب و محیط زیست خواهد شد. پژوهش، با رویکرد تحلیل شبکه، پیوند میان جریان های مهاجرت جمعیت و نقش یابی بخش های اقتصادی در استان های کشورمان را بررسی کرد. پژوهش کمی و از نوع تحقیقات کاربردی بود. در این پژوهش داده های ارزش افزوده ۶ رسته فعالیت اقتصادی، براساس قیمت استانی واقعی و پس از آن به صورت سرانه، مبنای تجزیه و تحلیل قرار گرفت. همچنین اطلاعات مهاجرت جمعیت نیز در قالب ماتریس زوجی دو به دو در «Gephi» انجام شد. به منظور تحلیل های فضایی و آماری، از «ArcGIS» و «SPSS» بهره گرفته شد. یافته های پژوهش نشان می دهد که استان های مرکزی و شرقی در کشورمان، به ویژه استان های تهران، البرز، اصفهان و خراسان رضوی، مهم ترین کانون های مهاجرتی در جمعیت هستند. رابطه میان مرکزیت ورودی جمعیت با رشد اقتصادی فعالیت های بخش خدمات مالی، کسب و کار و خدمات عمومی مثبت و قابل توجه است. این بخش های اقتصادی، بیشترین مقدار تأثیر را در شکل دهی به جریان های جمعیتی دارند؛ در مقابل، فعالیت های اقتصادی مرتبط با کشاورزی، صنعت و معدن تأثیر معکوس بر روند مهاجرت جمعیت دارند. در تداوم و اثربخشی این اثرات، می توان به تغییر یا تضعیف نقش اقتصادی استان های کشورمان از بخش های کشاورزی، صنعت و معدن به بخش های خدمات رسید. این موضوع می تواند توانمندی ها و ظرفیت های این مناطق را تحت تأثیر قرار دهد؛ لذا طراحی سیاست های فضایی منسجم، مستلزم درک پیوندهای دوسویه و تقویت زیرساخت های توسعه در استان های کشورمان است.

جغرافیا و توسعه، شماره ۸۴، پاییز ۱۴۰۵
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۲
تاریخ بازنگری داوری: ۱۴۰۴/۰۷/۲۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۹
صفحات: ۱۷۵-۱۹۶

واژه های کلیدی:

جمعیت، مهاجرت، رشد اقتصادی، نقش اقتصادی.

مقدمه

در گذشته، رشد جمعیت و در نتیجه جابه جایی انسان ها، در مقیاس بسیار کوچکتری انجام می شد که اثرات آن بر ساختار اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مناطق مهاجر فرست و مهاجر پذیر چندان قابل توجه نبود؛ لذا اتفاقی طبیعی تلقی می شد؛ اما در حال حاضر، مهاجرت به یکی از مهم ترین مسائل جمعیتی و معضلی اجتماعی در بسیاری از کشورها تبدیل شده که پیامدهای گسترده ای دارد (قاسمی اردهایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۷۷؛ Zebede et al, 2020: 3; Kerr & Kerr, 2011: 1; Alesina & Tabellini, 2024: 5). مقوله مهاجرت به عنوان یک اقدام جمعی، از تغییرات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ناشی می شود و بر کل جوامع مبدأ و مقصد تأثیر می گذارد (De Haas et al, 2019: 42). برخلاف سایر وقایع جمعیتی مانند مرگ و میر و تولد، مهاجرت یک فرآیند تکرار شونده است که در فاصله و مدت زمان متنوع رخ می دهد (Bell et al, 2020: 75). این موضوع بیانگر این بوده که مهاجرت پدیده ای چندبعدی و پیچیده است که همزمان تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیط زیستی شکل می گیرد (ولیکلی زاده، ۱۳۹۸: ۱۶۰)، آثار آن نیز در همین ابعاد، به طور گسترده جوامع مبدأ و مقصد را تحت تأثیر قرار می دهد، اما در

Std_nasire_saeid@khu.ac.ir

Riahi@khu.ac.ir

F.pouyakhah@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

۲. دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

۳. دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

موضوع مهاجرت و نحوه بازتوزیع جمعیت در یک کشور، هدایت جریان‌های جمعیت و جهت‌دهی به جابه‌جایی‌ها به گونه‌ای که جمعیت به‌سوی قطب‌های اقتصادی مناسب سوق داده شود، از موضوعات کلیدی است. این موضوع مورد توجه سیاست‌گذاران اقتصادی و اجتماعی بوده (حسینی، ۱۴۰۱: ۱۹۲) که در زمینه بررسی‌ها و تحلیل‌های جمعیت‌شناسی نیز، تغییرات حاصل از آن در هر منطقه‌ای بسیار ضروری است. سمپسون (۲۰۲۰)، اظهار می‌کند که شرایط کلان اقتصادی در داخل و خارج از کشور می‌تواند بر جریان مهاجران تأثیر بگذارد (Simpson, 2022: 1). این درحالی است که همچنان اتفاق نظر روشنی در زمینه مهاجرت و اثر آن بر رشد وجود ندارد. رابطه مشاهده شده بین مهاجرت و رشد، به متغیرهای زیادی از جمله مهارت مهاجران، نرخ جذب، پیامدهای توزیعی بازار کار، اندازه مازاد مهاجرت، اثرات خارجی بالقوه سرمایه انسانی و تأثیر مالی بلندمدت بستگی دارد. علی‌رغم اختلاف نظرهای روش‌شناختی در مورد چگونگی اندازه‌گیری همه این تأثیرات، در مورد یک نکته مهم اتفاق نظر وجود دارد: مهاجرت زمانی تأثیر مفیدتری بر رشد دارد که جریان مهاجران از کارگران ماهر تشکیل شده باشد (Borjas, 2019: 2). البته، بزرگترین ذی‌نفعان مهاجرت معمولاً خود مهاجران هستند که معمولاً پس از مهاجرت درآمد بیشتری کسب می‌کنند یا زندگی بهتری دارند (Zebedee et al, 2020: 8).

یکی از ابعاد مهاجرت، مهاجرت‌های داخلی و در درون مرزهای جغرافیایی یک کشور است. این نوع از مهاجرت، علی‌رغم این که تغییری در تعداد جمعیت کشور ایجاد نمی‌کند، اما وزن جمعیتی مناطق مختلف را تغییر می‌دهد. این نوع مهاجرت ممکن است منجر به افزایش یا کاهش سطح باروری و مرگ‌ومیر در یک نقطه شود (زنجانی، ۱۳۸۰: ۱۴۹) و یا به دلیل این که مهاجران یک رفتار انتخاب مکانی خودجوش را اتخاذ می‌کنند می‌تواند منجر به ایجاد خوشه‌های جغرافیایی از جمعیت شود (Longhi et al, 2009: 1-2). همچنین عوامل اجتماعی و اقتصادی مختلفی در مبدأ و در مقصد مهاجرت، منجر به انجام چنین جابه‌جایی‌هایی می‌شود و از آن‌جا که ممکن است بر توزیع درآمد در داخل کشورها تأثیر بگذارد (Zebedee et al, 2020: 10) و یا منجر به خوشه‌های جغرافیایی رشد و رکود شود (Longhi et al, 2009: 2)، مطالعه آن بسیار مهم است. البته این موضوع زمانی اهمیت خود را بیشتر مشخص می‌کند که توجه شود یکی از مهمترین و تعیین‌کننده‌ترین معضلات کشورهای توسعه‌نیافته، تأثیر مهاجرت بر متغیرهای اقتصادی است. در کشورمان ایران نیز در طول دهه‌های گذشته، مهاجرت جمعیت تبدیل به یک معضل مهم شده است. تمرکز جمعیت در برخی از استان‌های کشورمان علاوه بر فشار بر منابع آب و محیط‌زیست، موجب خالی شدن روستاها و شهرهای کوچک از جمعیت فعال شده و لذا اختلاف سطح توسعه را بین استان‌ها تشدید کرده است. این موضوع از جهت ایجاد همبستگی میان مناطق مختلف و جلوگیری از تشدید روند واگرایی اهمیت فراوانی دارد؛ چرا که شکل‌گیری خوشه‌های جغرافیایی نابرابر، می‌تواند باعث تمرکز امکانات و فرصت‌ها در برخی نواحی و تضعیف منابع در مناطق کمتر برخوردار شود (نصیری زارع و ریاحی، ۱۴۰۱: ۲۴۷). در چنین شرایطی بسیاری از مناطق، بخشی از توانمندی‌های خود را ازدست خواهند داد و ظرفیت‌های توسعه‌ای‌شان تضعیف می‌شود؛ بنابراین سؤال اصلی این پژوهش آن است که چه ارتباطی میان مهاجرت جمعیت و نقش‌یابی اقتصادی استان‌ها در کشورمان وجود دارد؟ تحلیل این رابطه می‌تواند روشن‌سازد که چگونه جابه‌جایی جمعیت بر تضعیف یا تقویت نقش‌های اقتصادی اثر می‌گذارد. این موضوع از جنبه سیاست‌گذاری اهمیت زیادی دارد؛ چرا که با شناسایی این ارتباط می‌توان سیاست‌هایی برای متعادل‌سازی توسعه، مدیریت هدفمند منابع انسانی، جلوگیری از زوال مزیت‌های

منطقه‌ای و کاهش نابرابری فضایی تدوین کرد.

درک پویایی‌های مهاجرت داخلی و اثرات آن بر رشد اقتصادی مناطق مختلف، نیازمند تلفیق نظریه‌های مهاجرت، اقتصاد و رهیافت‌های تحلیل شبکه است. مهاجرت نه تنها پاسخی به تفاوت‌های اقتصادی و فضایی است، بلکه خود عامل شکل‌گیری الگوهای تازه‌ای از رشد، تمرکز یا رکود منطقه‌ای به‌شمار می‌رود. به‌ویژه در کشورهای مانند کشورمان که مهاجرت به کلان‌شهرها در دهه‌های اخیر روندی پرشتاب داشته است، بررسی ساختارهای فضایی و شبکه‌ای این جابه‌جایی‌ها می‌تواند ابعاد پنهان روابط میان مناطق را آشکار کند. از این منظر، مبانی نظری این تحقیق بر سه محور اصلی نظریه‌های مهاجرت و رویکردهای اقتصادی آن و همچنین رهیافت تحلیل شبکه‌ای قرار داده شده است.

مهاجرت توسط سازمان بین‌المللی مهاجرت^۱ به‌عنوان یک عنصر اساسی و مشترک در اهداف توسعه پایدار شناخته می‌شود (Vidal & Laczko, 2022: 59). مهاجرت، یک پدیده جدید نبوده (Sunge & Mudzingiri, 2023: 14621) اما نگاه علمی به آن نسبتاً جدید است که پس از وقوع انقلاب صنعتی شکل گرفت. نخستین مهاجرت‌ها پس از انقلاب صنعتی و تحولات شگرفی که در اقتصاد و شرایط مناطق شهری که بسیار متفاوت از شرایط روستا بود، آغاز شد. در واقع مهاجرت از مناطق شهری به مناطق روستایی؛ نخستین تلاش‌هایی بود که محققان را ترغیب به بررسی پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و ... مهاجرت کرد. دیدگاه‌های گوناگونی با روش‌شناسی‌های مختلف به تبیین این پدیده پرداخته‌اند که حاصل آن شکل‌گیری طیف گسترده‌ای از نظریات پیرامون مهاجرت است. گروهی خوش‌بین با رویکردی مثبت به مهاجرت نگرسته‌اند و آن را یکی از عوامل توسعه هر جامعه‌ای تلقی کرده‌اند. این دسته نظریات در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰م شکل گرفتند، اما در پی تحولات بعدی که در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰م و در این حوزه به‌وقوع پیوست؛ رویکردهای خوش‌بینانه به مهاجرت‌ها، جای خود را به نظریات بدبینانه‌ای داد که مهاجرت را نه عامل توسعه، بلکه به‌عنوان یک چالش یا معضل بزرگ اجتماعی توصیف می‌کردند. معضلاتی که برنامه‌های توسعه‌ای جوامع را با مشکلات عدیده روبه‌رو می‌کند. این رویکرد منفی شامل نظریات مارکسیستی و ساختارگرایی به مهاجرت بود (De Haas, 2010: 42; Sriskandarajah, 2005: 98). البته در سال‌های بعدی این نوع نگاه تعدیل شد (ناصری، ۱۳۹۲: ۱۷).

مهاجرت جدا از دیدگاه‌ها و نظریاتی که نگاه خوش‌بینانه و یا گاهاً بدبینانه نسبت به این پدیده دارند، به‌عنوان پدیده‌ای استرس‌زا که پیامدهای اجتماعی و ... دارد، شناخته می‌شود. ایجاد محلات پرجمعیت، حاشیه‌نشینی، بیکاری، شغل‌های کاذب، فقر، بیکاری پنهان، آلودگی‌های زیست‌محیطی و ... از جمله چالش‌های بی‌شماری است که به عنوان پیامدهای مهاجرت داخلی در نظر گرفته شده است (فخرایی و عبدی، ۱۳۹۰: ۳۵-۳۴). در مقابل استرس حاصل از فرآیند مهاجرت مانند: فقدان خانواده و دوستان، آداب و رسوم و لزوم انطباق با محیط فرهنگی جدید، همواره به‌عنوان یک چالش اصلی و اساسی برای مهاجرین در جوامع میزبان وجود داشته است (Guarnaccia & Lopez, 1998: 539). در سوی دیگر، مهاجرت می‌تواند به موانع زبانی، فشار اقتصادی، تجارب توأم با تبعیض و جدایی خانوادگی نیز منجر شود (Arbona et al, 2010: 5; Leidy et al, 2010: 252).

در مقایسه با مطالب پیشین که مهاجرت به‌عنوان یک پدیده از نظر پیامدهای آن مورد توجه قرار گرفته، می‌توان رویکردهای ارائه‌شده به مهاجرت را از جنبه اقتصادی نیز مورد کنکاش قرار داد. کینگ^۲ (۲۰۱۳) استدلال می‌کند

که نظریه پردازی جغرافیایی مهاجرت از این واقعیت ساده ناشی می‌شود که «توزیع فضایی نابرابر ثروت، فرصت و امتیاز یکی از محرک‌های اصلی مهاجرت است» (King, 2013: 56). با توجه به این استدلال می‌توان رویکردهای اقتصادی به مهاجرت را به عنوان زیربنایی برای شکل‌گیری مهاجرت در نظر گرفت. در این جنبه، مهاجر، یک کنشگر منطقی است که بر اساس، تجزیه و تحلیل هزینه-فایده مهاجرت عمل می‌کند (Bircan et al, 2020: 8). این موضوع بیشتر از آن جهت اهمیت دارد که رویکرد و نوع داده‌های پایه تحقیق بر رشد اقتصادی قرارداد و «نظریه اقتصاد» و «نظریه انتظار ارزش»، به شیوه‌ای مناسب می‌توانند به ارائه نظری در این زمینه کمک نمایند. نظریه اقتصادی نئوکلاسیک مهاجرت، بر پایه فکری حداکثر درآمدی مردم قرارداد. بر اساس این دیدگاه، محرک اصلی مهاجرت تفاوت سطح دستمزدها میان مناطق مختلف است؛ به گونه‌ای که افراد معمولاً از نواحی با دستمزد پایین‌تر به سمت مناطقی با فرصت‌های شغلی و درآمدی بالاتر حرکت می‌کنند. در واقع، این تفاوت درآمدی، مهاجرت را به راهبردی منطقی برای حداکثرسازی مطلوبیت فردی تبدیل می‌کند. این نظریه با تکیه بر اصل اقتصادی «عرضه و تقاضا» تلاش می‌کند تا جریان‌های مهاجرتی را توضیح دهد و توزیع نیروی کار را در چارچوب تعاملات بازار کار تحلیل کند. کادوالدر^۱ (۱۹۹۲) و جابز^۲ (۲۰۰۰) با توجه به این رویکرد، معتقدند که جابه‌جایی مردم، نتیجه‌ای از وزن گزینه‌های اقتصادی بین مکان‌هاست. افراد مکانی را انتخاب می‌کنند که شرایط زیستیشان را بهبود بخشد (قاسمی/ردهایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۷۸-۳۷۷).

در مقابل در چارچوب نظریه «انتظار ارزش»، فرد مهاجر به عنوان یک کنشگر عقلانی، مکان جدید سکونت خود را از میان مجموعه‌ای از گزینه‌های جایگزین انتخاب می‌کند، به گونه‌ای که حداکثر مجموع سودمندی‌های مورد انتظار را در ابعاد مختلف زندگی (اعم از اقتصادی، اجتماعی و رفاهی) به دست آورد (De Jong & Gardner, 2013: 44). چندین عامل کلیدی بر میزان ارزش مورد انتظار از مهاجرت تأثیرگذارند. نخست، ویژگی‌های فردی و خانوادگی که ظرفیت و انگیزه مهاجرت را شکل می‌دهند؛ دوم، هنجارها و باورهای اجتماعی و فرهنگی که می‌توانند رفتار مهاجرتی را تقویت یا محدود کنند؛ سوم، ویژگی‌های شخصیتی مهاجر مانند میزان ریسک‌پذیری یا توانایی سازگاری با محیط جدید و در نهایت، ساختار فرصت‌های اقتصادی و شغلی موجود در مقصد که جذابیت مهاجرت را تعیین می‌کند (Haug, 2008: 588). دجونگ^۳ (۲۰۰۰) بر این باور است که «انتظارات» و «اهداف ارزش‌گذاری شده»، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری انگیزه‌های مهاجرت دارند. به زعم او، تصمیم خانوارها برای فرستادن افراد یا جابه‌جایی کل خانواده، در چارچوب همین انتظارات و ارزش‌ها صورت می‌گیرد و این انتظارات، همراه با هنجارها و قواعد حاکم بر خانواده، پیش‌بینی‌کننده‌های اصلی قصد قبلی برای مهاجرت هستند که در نهایت به عنوان عوامل بی‌واسطه در مهاجرت عمل می‌کنند. وی در چارچوب نظری خود برای تحلیل فرآیند تصمیم‌گیری مهاجرت، مفاهیمی همچون: انتظارات و ارزش‌ها، هنجارهای خانوادگی در خصوص مهاجرت، نقش‌های جنسیتی، رضایت از محل اقامت، شبکه‌های مهاجران و عوامل تسهیل‌کننده یا الزامات رفتاری مستقیم را به عنوان عناصر کلیدی مورد توجه قرار می‌دهد (De Jong, 2000: 307). لذا می‌توان چنین اظهارداشت که مهاجرت پدیده‌ای تازه‌ای نیست و به عنوان یکی از مهم‌ترین راهبردهای جمعیت برای کسب جایگاه بهتر اقتصادی و اجتماعی بوده است. افراد با در نظر گرفتن

تفاوت‌های فرصت، سطح درآمد و کیفیت زندگی میان مناطق، تصمیم به جابه‌جایی می‌گیرند. این جریان‌های مهاجرتی، اگرچه در سطح ملی تغییر عددی در جمعیت ایجاد نمی‌کنند، اما باعث تغییر وزن جمعیتی مناطق، شکل‌گیری خوشه‌های جغرافیایی رشد یا رکود و در نهایت واگرایی یا همگرایی اقتصادی می‌شوند؛ بنابراین تحلیل مهاجرت تنها محدود به سطح فردی نیست، بلکه باید در پیوند با رویکردهای رشد اقتصادی منطقه‌ای و اثرات فضایی آن دیده شود تا زمینه برای سیاست‌گذاری در راستای توسعه متوازن فراهم‌آید؛ اما در موضوع مهاجرت و نظریات مطرح‌شده در این زمینه، بیرکان^۱ اظهار می‌کند که برای مطالعه مهاجرت، فرضیات دیرینه علوم اجتماعی، آن‌را پیچیده می‌کند و نیاز فزاینده‌ای به نظریه‌هایی برای تکامل روش‌های جدید مطالعه وجود دارد (Bircan et al, 2020: 62). این درحالی‌است که برای جغرافی‌دانان، مهاجرت در درجه اول یک رویداد فضایی است و علاقه بسیار به مطالعه توزیع فضایی و الگوهای مهاجرت در مقیاس‌های مختلف است (Boyle et al, 2014: 44)؛ از این‌رو روش تحلیل شبکه می‌تواند، به‌عنوان یک رویکرد جدید برای مطالعه مهاجرت مورد استفاده قرارگیرد و در تلفیق مطالعه الگو و توزیع مهاجرت مناسب باشد.

در دهه‌های اخیر، رویکرد «تحلیل شبکه» به‌عنوان یکی از روش‌های نوین در مطالعات جغرافیای اقتصادی و جمعیت‌شناسی، جایگاه ویژه‌ای یافته است. این رهیافت با تمرکز بر ساختار پیوندها و روابط متقابل میان واحدهای فضایی (مانند شهرها یا مناطق)، امکان درک عمیق‌تری از الگوهای جریانی را فراهم می‌آورد (Wasserman & Faust, 1994: 23). کانزکای، شبکه را مجموعه‌ای از مکان‌های جغرافیایی می‌داند که به‌وسیله تعدادی از مسیرها با همدیگر ارتباط دارند (Lo & Yeung, 2006: 361). در زمینه مهاجرت جمعیت نیز، تحلیل شبکه به‌ویژه در تبیین مسیرهای مهاجرتی، شناسایی قطب‌های جذب یا دفع جمعیت و خوشه‌های جغرافیایی مهاجرتی کاربرد دارد. این رهیافت، پیوند مهمی میان نظریه‌های مهاجرت و رشد منطقه‌ای ایجاد می‌کند. از دیدگاه نظریه‌های کلاسیک رشد، جریان سرمایه انسانی از مناطق کمتر توسعه‌یافته به مناطق برخوردارتر، می‌تواند شکاف‌های منطقه‌ای را تشدید کند و از سوی دیگر، وابستگی فضایی را در قالب خوشه‌های جغرافیایی بازتولید نماید (Fujita et al, 2001: 51). در پژوهش حاضر نیز با توجه به آن‌که مهاجرت جمعیت در داخل کشورمان، عامل مهمی در شکل‌گیری تفاوت‌های رشد اقتصادی مناطق است، به‌کارگیری رهیافت شبکه‌ای می‌تواند با آشکارساختن ساختار ارتباطی استان‌ها، مسیر حرکت منابع انسانی و تأثیر آن بر تقویت یا تضعیف توانمندی‌های منطقه‌ای را روشن سازد.

موضوع مهاجرت و دگرگونی‌های آن پدیده تازه‌ای نیست. مرور مطالعات انجام‌شده در این زمینه در کشورمان نشان‌دهنده این موضوع است که ادبیات قابل‌ملاحظه‌ای در زمینه مهاجرت‌های داخلی وجود دارد. به‌نحوی که مطالعات انجام‌شده از تمرکز بر مهاجرت‌های روستا-شهری، به‌سمت مهاجرت‌های منطقه‌ای درحال تغییر بوده است. در دهه‌های اخیر نیز مهاجرت‌های خارجی که بخش بزرگی از آن مربوط به مهاجرین افغان بوده، تغییر یافته است (صادقی، ۱۴۰۱: ۴۶). با همه این شرایط، به‌دلیل تمرکز پژوهش بر مهاجرت‌های منطقه‌ای (استانی)، می‌توان دو بخش از موضوعات انجام‌شده در این زمینه را مورد توجه قرار داد.

در گروه نخست، تحقیقاتی قرار دارند که صرفاً هدف آن‌ها شناخت و نحوه توزیع مهاجرت‌ها از جهت مکانی بوده است. حسینی (۱۴۰۱)، به واکاوی مهاجرت‌های بین استانی در ایران طی دوره‌های زمانی ۱۳۹۵-۱۳۸۵ می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهد که در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵، جریان‌های مهاجرت داخلی در ایران با تغییر الگو به‌سمت

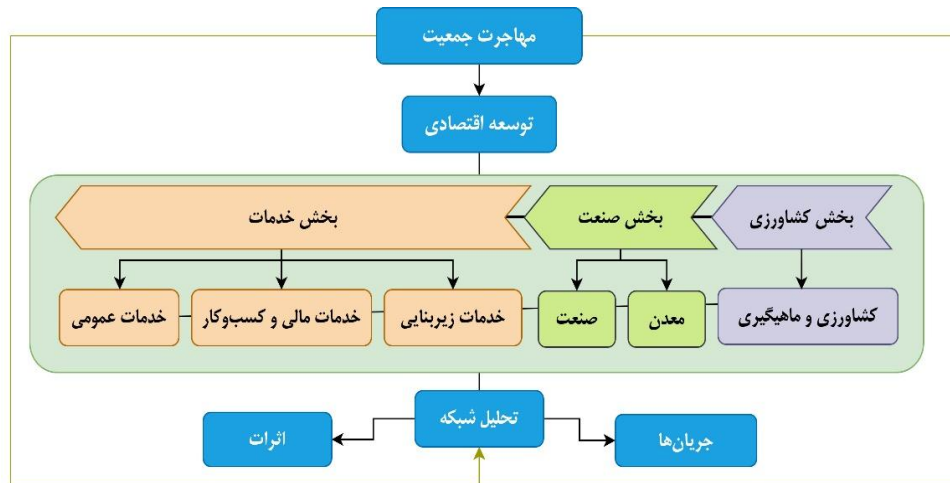
افزایش مهاجرت‌های بین‌استانی همراه بوده است. برخی استان‌ها مانند یزد، البرز و سمنان مهاجرپذیر و برخی مهاجرفرست بوده‌اند که این وضعیت با سطح توسعه‌یافتگی استان‌ها مرتبط است. در این دوره، نقش کلان‌شهرهای منطقه‌ای و استان‌های همجوار پایتخت در جذب مهاجران قابل توجه بوده و راهبردها و سیاست‌گذاری‌های دولت، نقش مهمی در بازتوزیع فضایی جمعیت ایفا کرده‌است (حسینی، ۱۴۰۱: ۱۹۱).

محمودیان و مشفق (۱۳۸۷) نیز به بررسی تغییرات ساختار مکانی مهاجرت‌های بین منطقه‌ای در ایران طی دوره ۱۳۵۵-۱۳۸۵ می‌پردازند. نتایج آن‌ها نشان می‌دهد که طی سه دهه (۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵) شدت و اثربخشی مهاجرت‌های بین‌استانی در بازتوزیع جمعیت کاهش یافته، درحالی‌که پیوستگی فضایی شبکه مهاجرتی افزایش و تمرکزگرایی کاهش یافته است. همچنین شاخص‌های فاصله مهاجرتی نسبتاً الگوی پایداری را نشان می‌دهند. تغییرات درآمدی، ارتباطات بین منطقه‌ای و رشد جمعیت از عوامل مؤثر در این تحولات بوده و روند کلی با مفاهیم نظریه انتقال تحرک زلینسکی سازگار است (محمودیان و مشفق، ۱۳۸۷: ۱۹). در این بخش، البته می‌توان به تحقیق آقاییاری هیر و حکیمی (۱۳۹۶) نیز اشاره نمود. آن‌ها در تحقیق خود از رویکرد «تحلیل شبکه» به بررسی مهاجرت‌های بین استانی در کشورمان (۱۳۹۰-۱۳۸۵) می‌پردازند. یافته‌های آنان نشان‌دهنده شکل‌گیری چند خوشه‌س اصلی در الگوی مهاجرت‌های بین استانی است که هر یک با میزان جریان متفاوتی، در نهایت به شاخه‌های اصلی؛ یعنی استان‌های تهران و البرز متصل می‌شوند. علاوه بر این، نتایج حاکی از آن است که برخی استان‌ها توانسته‌اند نقش منطقه‌ای قابل توجهی در جذب مهاجران از استان‌های همجوار ایفا کنند؛ از جمله استان‌های البرز، اصفهان، آذربایجان شرقی، بوشهر و خراسان رضوی (آقاییاری هیر و حکیمی، ۱۳۹۶: ۱۸۵).

در بخش دوم، می‌توان تحقیقات مهاجرت را از جنبه تبیین‌کننده و دلایل رخداد آن مورد توجه قرارداد. بدین‌صورت که محققان در تبیین چرایی و دلایل رخداد مهاجرت بوده‌اند. صادقی (۱۴۰۱)، به بیکاری، توسعه نابرابر منطقه‌ای و الگوهای فضایی مهاجرت داخلی در ایران می‌پردازد. نتایج وی که با استفاده از داده‌های سرشماری ۱۳۹۵ به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که نابرابری‌های فضایی و نرخ بالای بیکاری جوانان، از عوامل کلیدی مهاجرت‌های داخلی در ایران هستند. مناطق مرکزی، به‌ویژه پایتخت، به‌دلیل توسعه‌یافتگی بیشتر، مقصد اصلی مهاجران بوده‌اند؛ درحالی‌که مناطق مرزی غرب، شمال‌غربی، شرق و جنوب‌شرقی کشور با توسعه‌نیافتگی و بیکاری بالا، بیشتر مهاجرفرست بوده‌اند. این وضعیت بیانگر پیوند مهاجرت داخلی با شکاف‌های منطقه‌ای و ساختارهای اقتصادی است (صادقی، ۱۴۰۱: ۴۱). در تحقیق دیگری، قاسمی اردهایی و همکارانش (۱۳۹۶)، به تحلیل علل مهاجرت‌های داخلی ایران در سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ می‌پردازند. نتایج آنان نشان می‌دهد که مهم‌ترین دلایل مهاجرت‌های داخلی در ایران، پیروی از خانوار و پس از آن اشتغال، تحصیل و پایان تحصیل، دستیابی به مسکن مناسب‌تر، انجام‌دادن و پایان خدمت وظیفه است. جنسیت و سن مهاجران، از عوامل اصلی تبیین‌کننده نوع مهاجرت (تبعی یا اقتصادی) محسوب می‌شوند و پس از آن‌ها متغیرهای تحصیلات، جریان مهاجرت، نوع مهاجرت و سطح توسعه‌یافتگی مقصد نیز در این امر نقش دارد. شناخت این عوامل، می‌تواند به برنامه‌ریزی مؤثرتر برای مدیریت مهاجرت‌های داخلی کمک کند (قاسمی اردهایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۷۵). همچنین صادقی و شکیانی (۱۳۹۵)، نیز تأثیر توسعه را بر مهاجرت داخلی البته در سطوح خردتر بین‌شهرستانی بررسی می‌کنند. یافته‌های آنان نشان می‌دهد که پویایی مهاجرت‌های بین‌شهری در ایران، به‌شدت تحت‌تأثیر سطح توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها و نابرابری فضایی است.

شهرستان‌ها در چهار الگوی متفاوت رابطه بین توسعه و مهاجرت قرار دارند و تمرکز امکانات در مناطق توسعه‌یافته، باعث تداوم یا افزایش جریان‌های مهاجرتی شده‌است (صادقی و شکریانی، ۱۳۹۵: ۲۴۵). عسگری‌ندوشن و همکارانش (۱۳۹۶)، نیز با آزمون تجربی، رابطه داده‌های شاخص توسعه نظیر: درصد شاغلان در بخش صنعت و خدمات، نسبت بیکاری و میزان باسوادی را با نسبت مهاجرت‌پذیری در شهرستان‌های کشورمان اثبات نمودند (عسگری‌ندوشن و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۷).

در این زمینه ساگدن و همکارانش^۱ (۲۰۲۲) و بلاو و همکارانش^۲ (۲۰۱۶) نیز بیان می‌کنند که ساختارها و نابرابری‌های بازار کار می‌توانند باعث مهاجرت شوند (Sugden et al, 2022:1101; Blaauw et al, 2016: 1). دی‌هاس^۳ (۲۰۰۹) نیز تأیید می‌کند که عامل تعیین‌کننده مهاجرت، سطحی از نابرابری توسعه اجتماعی-اقتصادی به-همراه محرومیت نسبی در دستیابی به فرصت‌ها و منابع توسعه است (De Haas, 2009: 42). چارنی^۴ (۱۹۹۳) نیز در مطالعه خود نشان داده است که تفاوت سطح درآمد و رفاه بین مناطق، از عوامل اساسی در مهاجرت‌ها است. در حقیقت گروه‌های کم‌درآمد سعی می‌کنند به اشکال مختلف به مناطق توسعه‌یافته‌تر جذب شوند (Charney, 1993: 313).
مرور مطالعات انجام‌شده نشان می‌دهد، مهاجرت‌های داخلی در کشورمان پدیده‌ای پویا و چندبعدی است که تحت تأثیر عوامل ساختاری و منطقه‌ای شکل می‌گیرد. در دهه‌های اخیر، تمرکز مطالعات از مهاجرت‌های روستا-شهری به سمت مهاجرت‌های بین‌استانی و بین‌شهری تغییر یافته و یافته‌های پژوهش‌های متعدد، بیانگر نقش پررنگ نابرابری فضایی، سطح توسعه‌یافتگی مناطق، بیکاری و به‌طور کلی شکاف‌های اقتصادی در تشدید جریان‌های مهاجرتی بوده است. از سوی دیگر مطالعات به شناخت الگوها، شدت و اثربخشی جریان‌های مهاجرتی پرداخته‌اند و نشان داده‌اند که این جریان‌ها در بازتوزیع فضایی جمعیت و تمرکز یا پراکندگی جمعیت مؤثر بوده‌اند. در این میان، روش «تحلیل شبکه» یکی از ابزارهای تحلیلی ارزشمند برای مطالعه مهاجرت است. علی‌رغم استفاده از این رویکرد در غالب تحقیقات علوم اجتماعی؛ پژوهش‌های محدود و اندکی با تمرکز بر مهاجرت انجام شده است. این روش در موضوع مهاجرت کمک می‌کند تا ساختار فضایی جریان‌ها، روابط بین گره‌های جمعیتی (استان‌ها در کشورمان) و نقش کانون‌های اصلی مهاجرت‌پذیری یا مهاجرت‌فرستی به‌طور دقیق شناسایی شود. تحلیل شبکه با شاخص‌هایی مانند مرکزیت ورودی (مهاجرت‌پذیری)، مرکزیت خروجی (مهاجرت‌فرستی)، امکان درک عمیق‌تری از پویایی جریان‌های جمعیتی و ارتباط آن با شاخص‌ها و نقش‌های اقتصادی فراهم می‌کند. در نتیجه، بهره‌گیری از رویکرد شبکه‌ای در کنار تحلیل‌های اقتصادی، چشم‌اندازی نظام‌مند برای مطالعه مهاجرت‌های داخلی در کشورمان فراهم می‌آورد؛ به‌گونه‌ای که سیاست‌های توسعه منطقه‌ای با هدف کاهش تمرکزگرایی و جلوگیری از تشدید شکاف‌های اقتصادی انجام شود.

شکل ۱: مدل تحلیلی تحقیق

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۴

داده‌ها و روش‌ها

معرفی منطقه مورد مطالعه

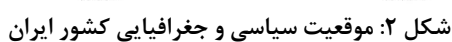
کشورمان، ایران، در جنوب غربی آسیا و منطقه ژئوپلیتیکی خاورمیانه واقع شده و به عنوان یکی از مهم‌ترین کشورهای منطقه، از موقعیت راهبردی خاصی برخوردار است. از شمال با کشورهای ارمنستان، جمهوری آذربایجان، روسیه و ترکمنستان، از شرق با افغانستان و پاکستان، از غرب با ترکیه و عراق و از جنوب با آب‌های خلیج فارس و دریای عمان هم‌مرز است. این موقعیت جغرافیایی باعث شده تا کشورمان نه تنها در مبادلات منطقه‌ای نقش مهمی ایفا کند، بلکه از منظر سیاسی، اقتصادی و فرهنگی نیز پیوندهای متنوعی با کشورهای همسایه برقرار نماید. البته به دلیل گستره جغرافیایی و همراه با تنوع اقلیمی و منابع طبیعی، ساختار اقتصادی متنوعی در سطح استان‌های کشورمان برقرار شده است. طی دهه‌های گذشته، تقسیمات سیاسی در کشورمان دستخوش تغییراتی شده است؛ از جمله، استان البرز در تقسیمات سال ۱۳۹۰ از استان تهران جدا گردید. در سال‌های گذشته نیز استان‌های خراسان شمالی و جنوبی از تقسیم استان خراسان رضوی تشکیل شده بودند.

جدول ۱: تقسیمات سیاسی در کشور ایران

کشور	استان	شهرستان	بخش	دهستان	نقطه شهری	نقطه روستایی
ایران	۳۱	۴۲۹	۱۰۵۷	۲۵۸۹	۱۲۴۳	۹۸۰۵۶

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴

شهرهای تهران، مشهد، اصفهان، کرج، شیراز و تبریز به عنوان پرجمعیت‌ترین کلان‌شهرها در کشورمان قرار دارند. یکی از نکات برجسته در این زمینه، افزایش تعداد شهرها و ضریب شهرنشینی در کشورمان است. در دوره ۶۰ ساله ۱۳۹۵-۱۳۳۵، تعداد شهرها بیش از ۶ برابر و ضریب شهرنشینی ۷۴ درصد شده که نشان‌دهنده تغییر الگوی سکونت از مناطق روستایی به شهری است. استان خراسان جنوبی با نرخ رشد ۳/۰۲ درصد و استان همدان با ۰/۲۳- بیشترین و کمترین نرخ رشد جمعیت را در سرشماری ۱۳۹۵ داشته‌اند.

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۴

پژوهش پیش‌رو، از نوع تحقیقات کمی و بنابر مسئله مورد توجه، در زمره تحقیقات کاربردی قرار دارد. در این پژوهش، از مجموعه‌ای از روش‌ها و اطلاعات استفاده شده است. اطلاعات آماری از حساب‌های اقتصاد منطقه‌ای به-دست آمد. این نوع از اطلاعات در کشورمان ایران، از سال ۱۳۷۹ به‌طور سالیانه توسط بانک مرکزی منتشر می‌شود. اطلاعات موجود در ۶ رسته فعالیت اقتصادی و در سه بخش، داده، ستانده و مصرف واسطه به‌دست می‌آیند که حاصل تفاضل میان مقدار مصرف واسطه و ستانده و ارزش‌افزوده نهایی آن فعالیت اقتصادی است. این اطلاعات براساس استاندارد نظام حساب‌های ملی تهیه می‌شوند که شامل مجموعه‌ای از اطلاعات آماری و به‌صورت جامع و هدفمند، امکان مطالعه کمی و منظم فعالیت‌های اقتصادی یک منطقه مشخص را در یک دوره زمانی معین فراهم می‌آورند. جدول (۲)

جدول ۲: بخش‌های فعالیت‌های اقتصادی

بخش اقتصادی	رسته فعالیت‌های اقتصادی
کشاورزی و ماهیگیری	کشاورزی - شکار - ماهیگیری
معادن	فعالیت‌های بهره‌برداری و استخراج معادن
صنعت	فعالیت‌های صنعتی
امور زیربنایی	تأمین آب، برق و گاز طبیعی - ساختمان - حمل‌ونقل - انبارداری و ارتباطات
خدمات مالی و کسب و کار	عمده‌فروشی و خرده‌فروشی - تعمیر وسایل نقلیه و کالاهای - هتل و رستوران - واسطه‌گری‌های مالی و مستغلات - خدمات کسب و کار
خدمات عمومی	اداره امور عمومی و خدمات شهری - آموزش - بهداشت و مددکاری اجتماعی - سایر خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴

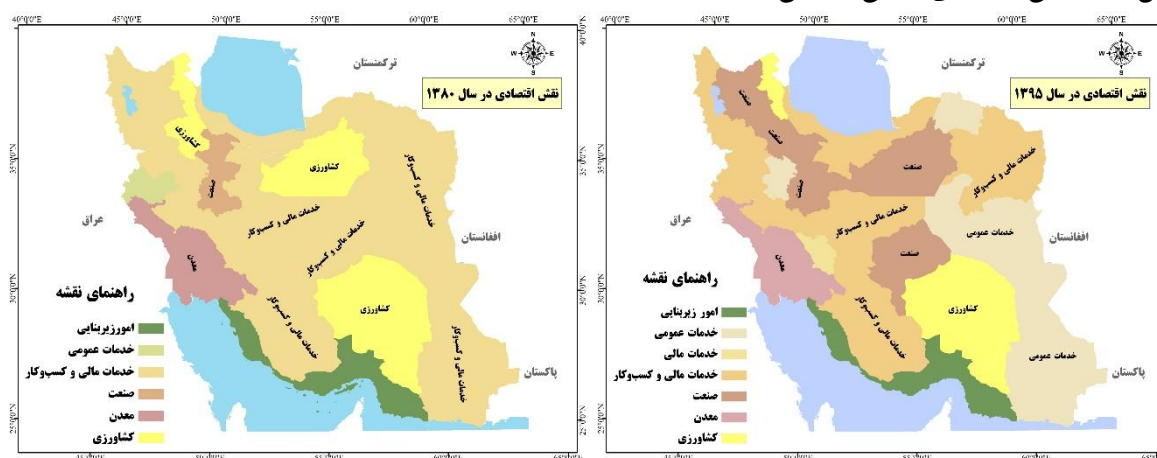
با توجه به آن که مجموع ارزش افزوده ایجاد شده در بخش های اقتصادی، تولید ناخالص داخلی کشور را تشکیل می دهد؛ ارزش افزوده این فعالیت ها، به عنوان رشد تولید ناخالص داخلی در استان های کشورمان، مورد توجه قرار گرفت. در این بخش، پیش از محاسبه رشد اقتصادی، با استفاده از شاخص واقعی قیمت استانی که توسط وزارت امور اقتصاد و دارایی منتشر می شود، واقعی شده است. همچنین پس از آن، مقادیر به دست آمده به صورت سرانه جمعیت در استان های کشورمان، مبنای تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در سوی دیگر، مهاجرت جمعیت میان استان های کشورمان به صورت یک ماتریس زوجی برای تحلیل در برنامه «Gephi» تهیه شد. اطلاعات آماری موجود در این بخش جهت تطبیق با دوره های زمانی با بخش نخست (رشد اقتصادی فعالیت ها)، برای دوره ۱۳۹۵ - ۱۳۸۰ در نظر گرفته شد. در این ماتریس، مهاجرت جمعیت از یک استان به استان دیگر به صورت دوهیو تعریف شد که این اطلاعات به عنوان مبنای ورود اطلاعات تعیین شد.

رابطه ۱: X

شاخص ها و آماره های متعددی در تحلیل شبکه، می توانند به عنوان تحلیل قرار گیرند. بنابر ماهیت داده ها و این که ماتریس زوجی دوهیو میان استان های کشورمان تشکیل گردید؛ لذا امکان استفاده از شاخص های مرکزیت ورودی و مرکزیت خروجی میسر شد. در پایان برای نمایش و همچنین تحلیل اطلاعات از «SPSS» و «ArcGis» استفاده گردید.

نتایج و بحث

نقش اقتصادی استان ها در کشورمان، یکی از مؤلفه های کلیدی در شکل گیری الگوی توسعه پایدار محسوب می شود، به نحوی که هر کدام از استان ها براساس مزیت های نسبی خود در بخش هایی چون: کشاورزی، صنعت، معدن و ... ظرفیت های مشخصی برای تولید، اشتغال و رشد اقتصادی دارند. در این میان، مهاجرت به عنوان یک پدیده پویا با تغییر حجم جمعیت و نیروی انسانی، می تواند به طور مستقیم این نقش ها را تقویت کند یا تغییر دهد؛ بنابراین، این که در طول دوره ۱۳۹۵ - ۱۳۸۰، نقش اقتصادی استان ها چگونه بوده و به چه نحوی تغییر پیدا کرده، بسیار حایز اهمیت است. شکل (۳)، نقش اقتصادی استان ها نشان داده شده است.

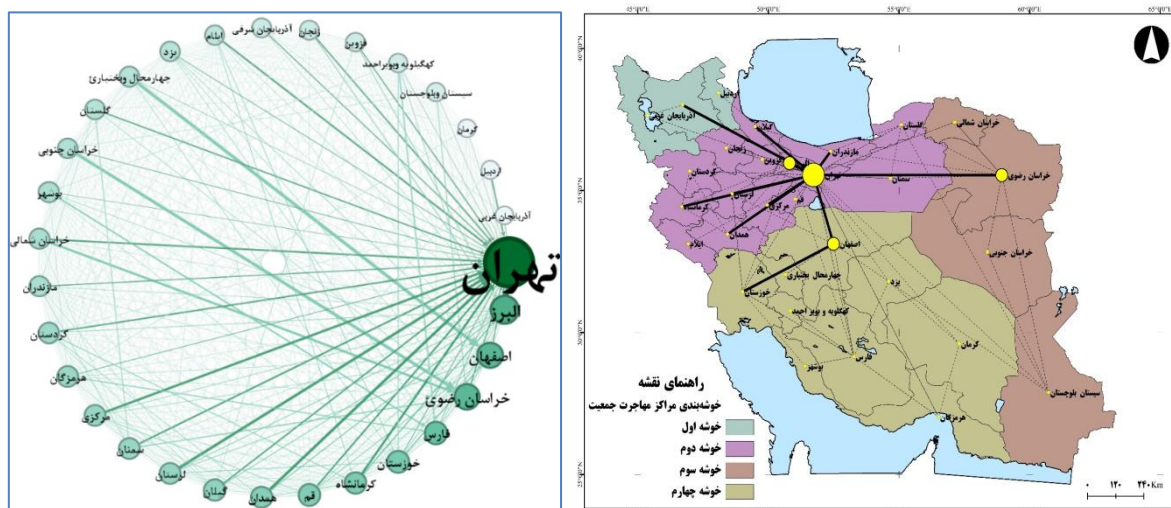
شکل ۳: نقش اقتصادی استان ها براساس رسته فعالیت های اقتصادی (۱۳۹۵ و ۱۳۸۰)

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴

نقش‌های اقتصادی در استان‌های کشورمان، دستخوش تغییرات قابل توجهی شده است؛ تغییری که نشان‌دهنده نوعی از تحولات اقتصادی است. در سال ۱۳۸۰، نقش غالب اقتصادی بخش «صنعت»، صرفاً به دو استان قزوین و مرکزی محدود می‌شد، اما در سال ۱۳۹۵ این نقش در استان‌های دیگری مانند: آذربایجان شرقی، زنجان، قم، اصفهان، سمنان و یزد نیز به شکل برجسته‌تری ظاهر شده است. این گسترش نقش صنعتی ناشی از عواملی مانند توسعه سیاست‌های منطقه‌ای در زمینه استقرار صنایع است. در مقابل، نقش کشاورزی که در برخی از استان‌ها مانند: اردبیل، زنجان، کرمان و اصفهان ویژگی غالب اقتصادی بوده، در سال ۱۳۹۵ به وضوح تضعیف شده و از موقعیت محوری خود فاصله گرفته است. این تغییر، مسلماً تحت تأثیر عواملی مانند خشکسالی‌های مکرر، کاهش بهره‌وری منابع آب‌و خاک و البته مهاجرت نیروی انسانی از مناطق روستایی به شهرها بوده است. با وجود این تحولات، همچنان مشاهده می‌شود که در بیشتر استان‌ها، نقش اقتصادی خدمات مالی و کسب‌وکار و خدمات عمومی، به عنوان نقش غالب تثبیت شده است؛ بنابراین با تغییر نقش اقتصادی استان‌ها در کشورمان، بررسی مهاجرت جمعیت می‌تواند ابعاد تازه‌ای از پیوند میان جابه‌جایی و تحولات اقتصادی را آشکار سازد.

الگوی مهاجرت جمعیت در استان‌های کشور

در شبکه مهاجرت، هر استان به عنوان یک «نود» (گره) در نظر گرفته می‌شود و زمانی که جمعیت از یک استان به استان دیگر جابه‌جا می‌شود، بین این دو نود یک پیوند یا یال برقرار می‌گردد. این ارتباط باعث شکل‌گیری مرکزیت ورودی (برای استان مقصد) و مرکزیت خروجی (برای استان مبدأ) می‌شود. هرچه تعداد و شدت این پیوندها بیشتر باشد، نقش آن استان در شبکه مهاجرت برجسته‌تر خواهد بود. در شکل (۴)، شبکه حاصل از جریان مهاجرت در استان‌های کشورمان مشخص شده است. اندازه نودها براساس حجم جمعیت مهاجر در مقصد و اندازه یال‌ها نیز براساس مهاجرت جمعیت از مبدأ مرتب شده‌اند.

شکل ۴: شبکه جریان‌های مهاجرت جمعیت بین استان‌های کشور ۱۳۸۰-۱۳۹۵

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴

اغلب جریان‌های مهاجرت، در نواحی مرکزی، شمال شرقی و بخش‌هایی از مناطق غربی کشورمان بوده است؛ به‌طوری‌که این مناطق نقش اصلی را در شبکه مهاجرت ایفا می‌کنند. تمرکز بالایی از جمعیت نیز در استان تهران و

همچنین استان‌هایی مانند البرز، اصفهان و خراسان رضوی قرارداد. این تمرکز، عمدتاً نتیجه جریان‌های گسترده از استان‌های مناطق غربی و جنوب‌غربی است که اغلب با هدف دستیابی به فرصت‌های شغلی و خدمات بهتر انجام می‌شود. براساس میزان مرکزیت ورودی و خروجی جمعیت نیز استان تهران در هر دو بُعد مهاجرپذیری و مهاجرفرستی، بیشترین مرکزیت را در میان استان‌های کشورمان داراست و پس از آن، استان‌های اصفهان، خراسان رضوی و البرز قرار دارند.

جدول ۳: مرکزیت درجه ورودی و خروجی جمعیت استان‌ها

استان	مرکزیت درجه ورودی	رتبه	استان	مرکزیت درجه خروجی	رتبه
تهران	۰/۴۷۱	۱	تهران	۰/۴۶۲	۱
اصفهان	۰/۱۳۵	۲	البرز	۰/۱۸۹	۲
خراسان‌رضوی	۰/۱۳۵	۲	اصفهان	۰/۱۴۰	۳
البرز	۰/۱۲۷	۳	خراسان‌رضوی	۰/۱۳۷	۴
فارس	۰/۰۹۰	۴	لرستان	۰/۰۸۶	۵
خوزستان	۰/۰۶۷	۵	چهارمحال و بختیاری	۰/۰۷۹	۶
گیلان	۰/۰۶۱	۶	خراسان‌شمالی	۰/۰۷۸	۷
مازندران	۰/۰۵۹	۷	کرمانشاه	۰/۰۷۸	۷
قم	۰/۰۴۶	۸	همدان	۰/۰۷۷	۸
هرمزگان	۰/۰۴۶	۸	ایلام	۰/۰۷۵	۹
کرمانشاه	۰/۰۴۳	۹	خراسان‌جنوبی	۰/۰۷۴	۱۰
یزد	۰/۰۴۳	۹	سمنان	۰/۰۷۳	۱۱
گلستان	۰/۰۴۰	۱۰	قم	۰/۰۷۲	۱۲
آذربایجان‌شرقی	۰/۰۴۰	۱۰	کردستان	۰/۰۶۹	۱۳
مرکزی	۰/۰۳۹	۱۱	کهگلویه و بویراحمد	۰/۰۶۶	۱۴
بوشهر	۰/۰۳۸	۱۲	مرکزی	۰/۰۶۶	۱۴
همدان	۰/۰۳۷	۱۳	هرمزگان	۰/۰۵۸	۱۵
سمنان	۰/۰۳۳	۱۴	زنجان	۰/۰۵۷	۱۶
کردستان	۰/۰۳۲	۱۵	بوشهر	۰/۰۵۶	۱۷
کرمان	۰/۰۲۹	۱۶	خوزستان	۰/۰۵۵	۱۸
قزوین	۰/۰۲۸	۱۷	گلستان	۰/۰۵۰	۱۹
آذربایجان‌غربی	۰/۰۲۸	۱۷	قزوین	۰/۰۴۹	۲۰
سیستان و بلوچستان	۰/۰۲۵	۱۸	سیستان و بلوچستان	۰/۰۴۸	۲۱
زنجان	۰/۰۲۱	۱۹	گیلان	۰/۰۴۸	۲۱
لرستان	۰/۰۲۰	۲۰	اردبیل	۰/۰۴۷	۲۲
خراسان‌جنوبی	۰/۰۱۹	۲۱	یزد	۰/۰۴۵	۲۳
خراسان‌شمالی	۰/۰۱۷	۲۲	فارس	۰/۰۴۲	۲۴
اردبیل	۰/۰۱۵	۲۳	آذربایجان‌شرقی	۰/۰۳۸	۲۵
چهارمحال و بختیاری	۰/۰۱۱	۲۴	مازندران	۰/۰۳۷	۲۶
ایلام	۰/۰۱۰	۲۵	آذربایجان‌غربی	۰/۰۳۳	۲۷
کهگلویه و بویراحمد	۰/۰۱۰	۲۵	کرمان	۰/۰۳۲	۲۸

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴

مرکزیت مهاجرت جمعیت و پیامدهای اقتصادی آن

مهاجرت جمعیت در مبدأ و مقصد خود تأثیرات عمیق اقتصادی، اجتماعی و فضایی برجای می‌گذارد. ورود بخش قابل توجهی از جمعیت به یک استان یا شهر، می‌تواند زیرساخت‌های شهری، خدمات عمومی، بازار کار و حتی کیفیت زندگی را به‌طور مستقیم تحت تأثیر قرار دهد. از سوی دیگر، مناطق مهاجرفرست نیز با تخلیه جمعیت فعال و نیروهای مولد خود، با چالش‌هایی همچون رکود اقتصادی، کاهش تولید و تضعیف بنیان‌های توسعه مواجه می‌شوند. در جدول ۴، رابطه میان مرکزیت ورودی جمعیت با رشد فعالیت‌های اقتصادی بررسی شده است.

جدول ۴: همبستگی میان مرکزیت ورودی جمعیت با رشد فعالیت‌های اقتصادی

ضریب پیرسون	کشاورزی	صنعت	معدن	خدمات زیربنایی	خدمات مالی و کسب و کار	خدمات عمومی
همبستگی	۰/۵۵۷**	۰/۰۷۰	۰/۱۱۶	۰/۰۵۵	۰/۸۵۸**	۰/۶۱۷**
سطح معناداری	۰/۰۰۱	۰/۷۱۰	۰/۵۳۳	۰/۷۶۸	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
تعداد نمونه	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴

رابطه میان مرکزیت ورودی جمعیت به یک ناحیه و رشد بخش‌های کشاورزی و معدن منفی است. این امر بیانگر آن است که استان‌هایی که سهم بالایی در جذب جمعیت مهاجر دارند، معمولاً سهم کمتری از ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن دارند. این وضعیت قابل توجیه است؛ زیرا مهاجرت‌های داخلی در کشورمان عمدتاً به سمت کلان‌شهرهای بزرگ و مناطق شهری توسعه‌یافته با فرصت‌های شغلی غیر از بخش کشاورزی صورت می‌گیرد. در مقابل رابطه مرکزیت ورودی جمعیت با فعالیت‌های اقتصادی در بخش خدمات مالی و کسب و کار و خدمات عمومی مثبت و قابل توجه است؛ لذا نواحی با قابلیت‌های بالای اشتغال در خدمات، قطب‌های اصلی جذب مهاجرت هستند و در مقابل، نواحی با تمرکز بر فعالیت‌های کشاورزی، عمدتاً مهاجرفرست محسوب می‌شوند. در جدول (۵)، رابطه میان جمعیت خارج‌شده از استان‌ها در کشورمان نیز بررسی شده است.

جدول ۵: همبستگی میان مرکزیت خروجی جمعیت با رشد فعالیت‌های اقتصادی

ضریب پیرسون	کشاورزی	صنعت	معدن	خدمات زیربنایی	خدمات مالی و کسب و کار	خدمات عمومی
همبستگی	۰/۲۳۱**	۰/۱۲۶	۰/۰۵۸	۰/۰۴۰	۰/۰۱۵	۰/۱۶۰
سطح معناداری	۰/۲۱۱	۰/۴۹۹	۰/۷۵۵	۰/۸۳۲	۰/۹۳۶	۰/۳۸۹
تعداد نمونه	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

براساس نتایج، میان مرکزیت خروجی جمعیت استان‌ها و ارزش افزوده بخش‌های مختلف اقتصادی رابطه معنی‌داری مشاهده نمی‌شود. مهاجرت جمعیت از استان‌های مبدأ عمدتاً به دلیل شرایط نامناسب شاخص‌های اقتصادی و فقدان فرصت‌های شغلی کافی و... اتفاق افتاده است؛ بنابراین طبیعی است که کاهش جمعیت در این استان‌ها نیز تغییر قابل توجهی در روند رشد یا کاهش ارزش افزوده در بخش‌های اقتصادی ایجاد نکند؛ چرا که این بخش‌ها پیش از این نیز ظرفیت لازم برای نگهداشت جمعیت را نداشته‌اند.

پیش‌بینی الگوی مهاجرت جمعیت در استان‌های کشور

پیش‌بینی تغییرات مهاجرت جمعیت در یک ناحیه اهمیت زیادی دارد؛ زیرا تصمیم‌گیران و برنامه‌ریزان را در مدیریت پیامدهای جمعیتی، تأمین زیرساخت‌ها، تنظیم بازار کار، کاهش فشار بر مناطق مهاجرپذیر و حمایت از توسعه مناطق مهاجرفرست یاری می‌دهد. همچنین این پیش‌بینی می‌تواند مبنایی برای تدوین سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی متناسب با ظرفیت‌ها و محدودیت‌های هر منطقه باشد. در مدل رگرسیون، رشد اقتصادی بخش‌های اقتصادی به‌عنوان متغیر مستقل و میزان مهاجرت جمعیت به‌عنوان یک متغیر وابسته تعیین شد. جدول ۶، نتایج اولیه مدل رگرسیون را نشان می‌دهد.

جدول ۶: خلاصه مدل رگرسیون

مدل	ضریب همبستگی چندگانه R	ضریب تعیین R	ضریب تعیین تعدیل‌شده	خطای برآوردشده
ضرایب	۰/۹۳۵	۰/۸۷۵	۰/۸۴۳	۰/۰۳۳۳

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴

مدل با پیش‌بینی ۸۴ درصد، می‌تواند به‌خوبی تغییرات مهاجرت جمعیت را در استان‌های کشورمان پیش‌بینی نماید. این پیش‌بینی در ضریب بالایی قرار دارد. این مدل به‌لحاظ آماری نیز معنی‌دار است.

جدول ۷: تحلیل مدل رگرسیون

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	سطح معنی‌داری
اثر رگرسیون	۰/۱۸۷	۶	۰/۰۳۱	۲۷/۹۳۹	۰/۰۰۰
باقیمانده	۰/۰۲۷	۲۴	۰/۰۰۱		
کل	۰/۲۱۴	۳۰	-		

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴

مهم‌ترین نتایج، بررسی ضرایب شدت و اثرات متغیرهای مستقل است. اغلب فعالیت‌های اقتصادی اثر معناداری بر میزان و شدت مهاجرت دارند. بررسی شدت اثرات نشان می‌دهد که فعالیت‌های خدمات مالی و کسب‌وکار بیشترین تأثیر را در شکل‌دهی به جریان‌های جمعیتی دارند. این یافته‌ها نشان‌دهنده اهمیت ایجاد فرصت‌های شغلی، سرمایه‌گذاری، بهبود فضای کسب‌وکار و فراهم کردن بسترهای کارآفرینی است که می‌تواند تأثیر قابل‌توجهی بر شکل‌دهی جریان‌های مهاجرت در کشورمان داشته باشد. پس از آن نیز بخش خدمات عمومی قرار دارد. در این میان مقدار ضریب در بخش امور زیربنایی نیز اگرچه معنی‌دار است، اما نقش آن نسبت به سایر متغیرها محدودتر است. زیرساخت‌های زیربنایی در بلندمدت می‌توانند بستر توسعه را فراهم کنند.

جدول ۸: ضرایب شدت اثرات متغیرهای مستقل و وابسته

مدل	ضرایب غیراستاندارد			t	سطح معنی‌داری
	B	Std. Error	Beta		
ثابت	-۰/۰۴۸	۰/۰۴۶	-	-۱/۰۴۲	۰/۰۳۰
کشاورزی	-۰/۰۰۳	۰/۰۰۱	-۰/۲۵۴	-۲/۹۳۷	۰/۰۰۷
صنعت	-۰/۰۰۱	۰/۰۰۰	-۰/۲۹۶	-۲/۶۵۱	۰/۰۱۴
معادن	-۸/۴۷۲	۰/۰۰۰	-۰/۰۷۴	-۰/۸۷۷	۰/۳۸۹
امور زیربنایی	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۱۸۵	۱/۶۰۶	۰/۰۱۲
خدمات مالی و کسب‌وکار	۰/۰۰۳	۰/۰۰۱	۰/۶۳۶	۵/۵۸۱	۰/۰۰۰
خدمات عمومی	۰/۰۰۵	۰/۰۰۲	۰/۲۷۸	۲/۸۴۵	۰/۰۰۹

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۴

از سوی دیگر، بخش‌های تولیدی مانند: کشاورزی، صنعت و معدن؛ تأثیری منفی بر الگوی مهاجرت دارند. یکی از دلایل این مسئله، ماهیت سنتی این بخش‌ها و محدودیت در ایجاد فرصت‌های شغلی متنوع و پایدار است. نوسانات درآمدی، مشکلات ناشی از خشکسالی، کمبود آب یا تغییرات بازارهای صنعتی به‌خصوص در سال‌های اخیر موجب-گردیده تا جمعیت شاغل در این بخش‌های اقتصادی را به جستجوی فرصت‌های بهتر در استان‌های دیگر سوق دهد؛ بنابراین در تداوم و اثربخشی شدت این اثرات، می‌توان به تغییر و یا تضعیف نقش اقتصادی استان‌های کشورمان از بخش‌های کشاورزی، صنعت و معدن به بخش‌های خدمات رسید؛ زیرا که بخش‌های خدمات مالی، عمومی و کسب‌وکار به‌عنوان کانون‌های اصلی برای جذب جریان‌های مهاجرت جمعیت هستند.

نتیجه‌گیری

کمیت و کیفیت مهاجرت جمعیت و شیوه توزیع آن در پهنه هر سرزمینی، یکی از عوامل کلیدی در شکل‌گیری تعادل یا عدم تعادل در توسعه به‌شمار می‌رود؛ درواقع مناطق براساس ظرفیت‌های طبیعی، زیرساخت‌های اقتصادی و موقعیت جغرافیایی، پتانسیل‌های ویژه‌ای برای توسعه اقتصادی دارند و مهاجرت جمعیت می‌تواند به‌طور مستقیم این پتانسیل‌ها را تقویت یا تضعیف کند. در شرایطی که توزیع جمعیت با ظرفیت‌ها و منابع مناطق همسو نباشد، پدیده مهاجرت می‌تواند به تشدید نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی، فشار بر زیرساخت‌ها و حتی منابع طبیعی و زیست‌محیطی در مناطق منجر شود. تجارب کشورهای مختلف نشان داده است که مهاجرت‌های برنامه‌ریزی‌نشده اغلب باعث تمرکز جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی در چند قطب محدود و محرومیت سایر مناطق می‌شود؛ از این‌رو، تحلیل پیوند جریان‌های مهاجرتی با رشد اقتصادی می‌تواند به شناخت دقیق روابط فضایی میان استان‌ها و پیامدهای آن کمک کند و مبنایی برای طراحی سیاست‌های منطقی بازتوزیع جمعیت فراهم آورد. در همین راستا، پژوهش با رویکرد «تحلیل شبکه»، پیوند میان جریان‌های مهاجرت جمعیت و نقش‌یابی بخش‌های اقتصادی در استان‌های کشورمان را بررسی کرد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که استان‌های مرکزی در کشورمان، به‌ویژه استان‌های تهران، البرز، اصفهان و خراسان-رضوی مهم‌ترین کانون‌های مهاجرپذیری و مهاجرفرستی هستند. نتایج تحقیق با یافته‌های حسینی (۱۴۰۱)، صادقی (۱۴۰۱) و آقایی هیر و حکیمی (۱۳۹۶) همسو بوده که بر تمرکز جریان‌های مهاجرت داخلی در کلان‌شهرها و نقش خوشه‌ای این مناطق تأکید کرده‌اند. همچنین روند شناسایی شده با نتایج محمودیان و مشفق (۱۳۸۷) مطابقت دارد، به-صورتی که غالب مناطق مرکزی در کشورمان کانون‌های اصلی مهاجرت جمعیت هستند. این موضوع پیوستگی فضایی شبکه مهاجرتی را در کشورمان تأیید می‌کند. یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که استان‌های دارای مرکزیت بالای مهاجرپذیری، سهم بیشتری از ارزش افزوده بخش خدمات مالی و کسب‌وکار و عمومی دارند، درحالی‌که سهم آن‌ها در کشاورزی و معدن کمتر است. این نتایج با مطالعات صادقی (۱۴۰۱)، قاسمی اردهایی و همکاران (۱۳۹۶)، عسگری‌ندوشن و همکاران (۱۳۹۶) و کینگ (۲۰۱۳) همسو است. همچنین مهاجرت از استان‌های مهاجرفرست تأثیر معناداری بر تغییر ارزش افزوده اقتصادی این مناطق ندارد؛ موضوعی که با یافته‌های تحقیق دی‌هاس (۲۰۰۹) و چارنی (۱۹۹۳) سازگار است و بر نقش نابرابری‌های ساختاری و کمبود فرصت‌های اقتصادی در شکل‌گیری جریان‌های مهاجرتی تأکید دارند. در سوی دیگر نقش اقتصادی، خدمات مالی و کسب‌وکار و خدمات عمومی سهم بالایی در شکل‌دهی به

جریان‌های مهاجرت در کشورمان دارد؛ این بدان معناست که حضور و گسترش این فعالیت‌ها به‌طور معناداری با افزایش مهاجرت به مناطق برخوردار از آن‌ها همراه است. این بخش‌ها نه تنها فرصت‌های شغلی متنوع و پویایی اقتصادی ایجاد می‌کنند، بلکه از طریق ارائه خدمات رفاهی، اداری، آموزشی و درمانی، به ارتقای کیفیت زندگی و جذابیت سکونت مناطق کمک می‌کنند. در مقابل، بخش‌هایی مانند: کشاورزی، معدن و صنعت نه تنها نقش کمتری در جذب مهاجر دارند، بلکه در مواردی به‌عنوان عوامل مهاجرت نیز عمل می‌کنند. این واقعیت آشکار است که مناطق دارای ظرفیت‌های مناسب در بخش‌های کشاورزی و معدن، اگر با روند مداوم کاهش جمعیت مواجه شوند، به تدریج پویایی اقتصادی خود را از دست خواهند داد. کاهش نیروی انسانی فعال در این مناطق می‌تواند به افت شدید بهره‌وری، رکود فعالیت‌های تولیدی، کاهش جذب سرمایه‌گذاری و در نهایت به تضعیف زیرساخت‌ها و بنیان‌های توسعه محلی منجر شود.

منابع

- آقایاری هیر، محسن؛ هادی حکیمی (۱۳۹۶). تحلیل شبکه مهاجرت‌های بین استانی در ایران (۹۰-۱۳۸۵)، مجله تحقیقات کاربردی در علوم جغرافیایی. دوره ۱۷، شماره ۴۵. صفحات ۲۰۶-۱۸۵.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22287736.1396.17.45.8.6>
- حسینی، قربان (۱۴۰۱). واکاوی مهاجرت‌های بین استانی در ایران طی دوره زمانی ۱۳۹۵-۱۳۸۵، مجله مطالعات جمعیتی. دوره ۸، شماره ۲. پیاپی ۱۶. صفحات ۲۲۸-۱۸۵.
<https://doi.org/10.22034/jips.2024.481462.1243>
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۸۰). مهاجرت، تهران: انتشارات سمت.
- صادقی، رسول؛ محسن شکریانی (۱۳۹۵). تحلیل نوسانات فضایی تأثیر توسعه بر مهاجرت داخلی- بین شهرستانی در ایران، مجله توسعه محلی (روستایی- شهری). دوره ۸، شماره ۲ پیاپی ۱۵. صفحات ۲۷۰-۲۴۵.
<https://doi.org/10.22059/jrd.2016.63067>
- صادقی، رسول (۱۴۰۱). بیکاری، توسعه نابرابر منطقه‌ای و الگوهای فضایی مهاجرت داخلی در ایران، مجله پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی. شماره ۳. پیاپی ۲. صفحات: ۴۵-۴۱.
<https://risi.ihss.ac.ir/Article/38107>
- عسگری‌ندوشن، عباس؛ لشکری، احسان؛ سمیه فرامرزیان (۱۳۹۶). رابطه شاخص‌های توسعه و مهاجرت‌پذیری شهرستان‌ها در ایران، مجله تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری. دوره ۸، شماره ۱. صفحات ۱۵۲-۱۲۷.
https://jsa.sbu.ac.ir/article_99237.html
- فخرایی، سیروس؛ مسعود عبدی (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر بر مهاجرت روستائیان به شهرستان میان‌دواب در سال ۱۳۸۹، مطالعات جامعه‌شناسی. دوره ۴، شماره ۱۳. صفحات ۴۶-۳۳.
<https://sanad.iau.ir/Journal/jss/Article/957671>
- قاسمی اردهایی، علی؛ محمودیان، حسین؛ رضا نوبخت (۱۳۹۶). تحلیل علل مهاجرت‌های داخلی ایران در سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰، مجله مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران. دوره ۶، شماره ۳. صفحات ۳۹۰-۳۷۲.
<https://doi.org/10.22059/jisr.2017.141758.317>
- محمودیان، حسین؛ محمود مشفق (۱۳۸۷). بررسی تغییرات ساختار مکانی مهاجرت‌های بین منطقه‌ای در ایران طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۵۵، مجله انجمن جمعیت‌شناسی ایران. دوره ۳، شماره ۶. صفحات ۱۱۷-۸۹.
https://www.jpaiassoc.ir/article_722601.html

ناصحی، محمد (۱۳۹۲). بررسی تأثیر مهاجرت بر تغییر و تحول ارزش‌های فرهنگی و سیاسی مهاجران مطالعه موردی: شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده حقوق و علوم سیاسی. دانشگاه علامه طباطبائی.

نصیری زارع، سعید؛ ریاحی، وحید (۱۴۰۱). پهنه‌بندی فضایی ضریب محرومیت (شهری- روستایی) در استان‌های کشور، مجله مهندسی جغرافیایی سرزمین. دوره ۶. شماره ۲. صفحات ۲۵۹-۲۴۷.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25381490.1401.6.12.6.5>

ولیعقی‌زاده، علی (۱۳۹۸). تبیین نقش‌آفرینی جغرافیایی- سیاسی مهاجرت در ایران، مجله جغرافیا و توسعه. دوره ۱۷. شماره ۵۶. صفحات ۱۸۰-۱۵۹.

<https://doi.org/10.22111/gdij.2019.4901>.

References

- Alesina, A., & Tabellini, M. (2024). The political effects of immigration: Culture or economics? *Journal of Economic Literature*, 62(1), 5-46.
- <https://doi.org/doi: 10.1257/jel.20221643>.
- Arbona, C., Olvera, N., Rodriguez, N., Hagan, J., Linares, A., & Wiesner, M. (2010). Acculturative stress among documented and undocumented Latino immigrants in the United States. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 32(3), 362-384.
- <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0739986310373210>.
- Bell, M., Bernard, A., Charles-Edwards, E., & Zhu, Y. (2020). Internal migration in the countries of Asia. Springer.
- <link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-44010-7.pdf>.
- Bircan, T., Purkayastha, D., Ahmad-Yar, A. W., Lotter, K., Iakono, C. Dello, Göler, D., Stanek, M., & Yilmaz, S. (2020). Review of Migration Theories and the Quality and Compatibility of Migration data on the National and International Level. 1-104.
- <https://www.researchgate.net/profile/Giacomo-Solano/publication/343398789>.
- Blaauw, D., Pretorius, A., & Schenck, R. (2016). Day labourers and the role of foreign migrants: For better or for worse. *Econ 3x3*, 1-6.
- https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/51906802/Econ_3x3_Blaauw_et_al_2016_Day_labourers.
- Borjas, G. J. (2019). Immigration and economic growth. 1-51.
- <https://doi.org/DOI 10.3386/w25836>.
- Boyle, P., Halfacree, K., & Robinson, V. (2014). Exploring contemporary migration. Routledge.
- <https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9781315843100>.
- Charney, A. H. (1993). Migration and the public sector: a survey. *Regional Studies*, 27(4), 313-326.
- <https://doi.org/https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00343409312331347585>.
- De Haas, H. (2010). Migration and development: A theoretical perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227-264.
- <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>
- De Haas, H. (2009). International migration and regional development in Morocco: A review. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(10), 1571-1593.
- <https://doi.org/https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691830903165808>.
- De Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2019). The age of migration: International population movements in the modern world. Bloomsbury Publishing.
- <https://www.researchgate.net/profile/Gabriella-Thomazy/publication/357053471>.
- De Jong, G. F. (2000). Expectations, gender, and norms in migration decision-making. *Population Studies*, 54(3), 307-319.
- <https://doi.org/https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/713779089>.

- De Jong, G. F., & Gardner, R. W. (2013). Migration decision making: multidisciplinary approaches to microlevel studies in developed and developing countries. Elsevier.
[ISBN 0-08-026305-4](#)
- Fujita, M., Krugman, P. R., & Venables, A. (2001). The spatial economy: Cities, regions, and international trade. MIT press.
[ISBN 0-262-56147-6](#)
- Guarnaccia, P. J., & Lopez, S. (1998). The mental health and adjustment of immigrant and refugee children. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 7(3), 537-553.
[https://www.childpsych.theclinics.com/article/S1056-4993\(18\)30228-1/abstract](https://www.childpsych.theclinics.com/article/S1056-4993(18)30228-1/abstract).
- Haug, S. (2008). Migration networks and migration decision-making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 585-605.
<https://doi.org/https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691830801961605>.
- Kerr, S. P., & Kerr, W. R. (2011). Economic impacts of immigration: A survey. 1-48.
<https://doi.org/DOI 10.3386/w16736>.
- King, R. (2013). Theories and typologies of migration: An overview and a primer.
<https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1901265>.
- Leidy, M. S., Guerra, N. G., & Toro, R. I. (2010). Positive parenting, family cohesion, and child social competence among immigrant Latino families. *Journal of Family Psychology*, 24(3), 252.
<https://psycnet.apa.org/fulltext/2010-11932-004.html>.
- Lo, C. P., & Yeung, A. K. W. (2006). Concepts and Techniques of Geographic Information Systems (Ph Series in Geographic Information Science). Prentice-Hall, Inc.
<https://doi.org/https://dl.acm.org/doi/abs/10.5555/1199499>.
- Longhi, S., Nijkamp, P., & Poot, J. (2009). Regional economic impacts of immigration: a review. 1-46.
<https://doi.org/https://hdl.handle.net/10419/87017>.
- Simpson, N. B. (2022). Demographic and economic determinants of migration. *IZA World of Labor*, 1-11.
<https://doi.org/http://dx.doi.org/10.15185/izawol.373.v2>.
- Sriskandarajah, D. (2005). Migration and Development Options for managing mutual impacts. *World*, 75(81.5), 98-99.
<https://www.iom.int/resources/migration-and-development-dhananjayan-sriskandarajah>.
- Sugden, F., Nigussie, L., Debevec, L., & Nijbroek, R. (2022). Migration, environmental change and agrarian transition in upland regions: Learning from Ethiopia, Kenya and Nepal. *The Journal of Peasant Studies*, 49(5), 1101-1131.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1080/03066150.2021.1894552>.
- Sunge, R., & Mudzingiri, C. (2023). A systematic literature review on migration and remittances in mountainous regions: key takeaways for phuthadijhaba, free state, South Africa. *Sustainability*, 15(19), 14621.
<https://doi.org/https://doi.org/10.3390/su151914621>.
- Vidal, E. M., & Laczko, F. (2022). Migration and the SDGs: Measuring Progress: an Edited Volume. International Organization for Migration.
<https://doi.org/https://publications.iom.int/es/node/4271>.
- Wasserman, S., & Faust, K. (1994). Social network analysis: Methods and applications.
[ISBN 0-251-38707-8](#)
- Zebedee, C. B., Simpson, N., & Zavodny, M. (2020). The economics of immigration. Routledge.
<https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9781003003236>.